

Makale Bilgisi/Article Info

Received/Geliş: 23.09.2020 Kabul/Accepted: 03.12.2020

Araştırma Makalesi/Research Article, s./pp. 19-33

KUTADGU BİLİG'DE PEKİŞTİRME AMACIYLA KULLANILAN SESBİRİMLER, BİÇİMBİRİMLER, SÖZCÜKLER VE SÖZCÜK GRUPLARI^İ

Ahmet HAŞİMİⁱⁱ

Öz

Türkçede sesbirimler, biçimbirimler, söz dizimi unsurları ve diğer unsurlarla insanın fikir ve hayal dünyası en güzel şekilde ifade edilir. Bu yapılarla duygu ve düşünceler vurgulanır, derecelendirilir ve pekiştirilir. Dilin bu imkânından gerek konuşurken gerekse yazarken faydalanılır. Kutadgu Bilig, Karahanlı dönemi eserlerinden birisidir ve doğrudan siyasetname türünün ilk örneği olması dolayısıyla da Türk kültür ve medeniyet tarihi açısından oldukça önemlidir. Devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlar, yöneticilerde bulunması gereken nitelikler, kişinin dünya ve ahirette mutlu olabilmesi için sahip olması gereken erdemler Yusuf Has Hacib tarafından tespit edilmiş ve bunlar kişinin fikir ve ruh dünyasına akıcı ve etkileyici bir dille sunulmuştur. Bu çalışmada Kutadgu Bilig'in akıcı ve etkili üslubunun altında yatan sebeplerden birisi olan Yusuf Has Hacib'in pekiştirmeleri nasıl kullandığı meselesi üzerinde durulmuştur. Kutadgu Bilig metninin incelenmesi sonucunda metinde sesbirimler, biçimbirimler, sözcükler ve sözcük gruplarının pekiştirme amaçlı kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kutadgu Bilig, Pekiştirme, Sesbirim, Biçimbirim, Sözcük Grupları.*

Phonemes, Morphemes, Words and Phrase Elements Used for Reduplication in Kutadgu Bilig

Abstract

In Turkish with phonemes, morphemes, syntactic elements and other elements, the world of man's ideas and dreams are stated in the most beautiful way. With these structures, emotions and thoughts are emphasized, graded and consolidated. This opportunity of language is used both when speaking and when writing. Kutadgu Bilig is one of the works of the Karahan period and is very important for the history of Turkish culture and civilization as it is the first of its kind of direct political treatise books. The issues to be considered in the state administration, the qualities that the rulers should have, the virtues that a person should have in order to be happy in the world and the hereafter were determined by Yusuf Has Hacib and these were presented to the world of ideas and spirit in a fluent and impressive language. In this study, the issues of how Yusuf Has Hacib uses reduplications, which is one of the underlying reasons of Kutadgu Bilig's fluent and effective style, is emphasized. As a result of the examination of the text of Kutadgu Bilig, it was determined that phonemes, morphology units, words and word groups were used for reduplication in the text.

Keywords: *Kutadgu Bilig, Reduplication, Phoneme, Morpheme, Phrase Elements.*

^İ Bu makale, 26-28 Eylül 2019 tarihleri arasında Ankara'da Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı'nda sunulan "Kutadgu Bilig'de Pekiştirme Olarak Kullanılan Sesbirimi, Biçimbirimi, Sözcük ve Söz Dizimi Unsurları" adlı bildirinin gözden geçirilmiş biçimidir.

ⁱⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hasimi_ahmet@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-9244-8157

Giriş

Yusuf Has Hacib, eserini yazarken hem dil ve üslup hem de içerik açısından sağlam temellere oturmuştur. Bugün bile Türkçenin bazı problemleri meselelerini çözmek için zaman zaman dilimizin temel eserlerinden birisi olan Kutadgu Bilig'e müracaat etmekteyiz. Uçar (2015), *Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme* adlı çalışmada 4 Eylül 2015 tarihine kadar Kutadgu Bilig üzerine yapılmış 571 çalışma tespit etmiştir. Buradan hareketle Kutadgu Bilig'in hem dil ve üslup hem de içerik açısından ehemmiyeti bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

Yusuf Has Hacib'in eserinin kıymetli oluşunun sebeplerinden birisi de onun eserini yazarken söz ve manayı birbirine uygun hâle getirmiş olmasıdır. O, dünya ve ahirette kişiye mutluluk verecek eseri yazarken, dünya hayatında insanın nasıl yaşaması gerektiği, devlete hizmetin ve devlet yönetiminin nasıl olması gerektiği konularında ince ve derin manaları herkesin anlayabileceği bir dille anlatmıştır. Yani eserinde halkın seviyesine inmeyi başarabilmiştir. Bunun sırrı ise Yusuf Has Hacib'in, Türk kültür ve medeniyeti ile Türkçeye olan vukufiyetidir.

Demirci'ye göre hiyerarşi, eşyanın tabiatında olan bir durumdur. İnsan beyni mevcut olan şeyler arasında sıralama yaparak bir tür durum tespiti ve konum belirleme yoluna gider. Bilhassa belirli bir ortamda kişiler, nesnelere, durumlar vs. arasında bazı sıfatlar kullanılarak mukayese yoluyla sıralama yapılabilmektedir (Demirci, 2017, s. 81). Genel anlamda zaten bir adlandırma ve sınırlama vasıtası olan dil, zarflar vasıtasıyla tüm oluş, kılış ve hareketlerin hareket alanlarını belirlemektedir. Bu durum ontolojik anlamda zarf-mazruf ilişkisidir. Zarf, içerik durumundaki mazrufu ihata eden, kuşatan, sınırlayan çerçeve demektir (Demirci, 2017, s. 115).

Üstüner, pekiştirmeyi sözdizimi, sözcük, ek veya ses unsurlarından birini kullanarak bir sözün belirginleştirilmesi; sözcük, sözcük grubu ve tümce gibi dil birliğinin anlamının güçlendirilmesi, kesinleştirilmesi veya belirttiği kavramın aşırılığına işaret edilmesi; bir unsura dikkat çekilmesi veya bu unsurun ön plana çıkarılması olarak tanımlamakta ve pekiştirme türlerini de seslerle, eklerle, sözcüklerle, sözdizimi ile yapılması itibarıyla dört başlığa ayırmaktadır. Üstüner, tekrarların görevlerinden olan güçlendirme, abartma, çoğaltma, genişletme, zenginleştirme, daraltma, sınırlandırma gibi kavramların hepsini pekiştirme dâhilinde kabul etmiş ve pekiştirmeyi sağlayan/pekiştirme görevi yapan unsuru yer aldıkları dil birliğini anlam bakımından güçlendirip, dikkatleri bu unsur üzerine çektiğini belirtmiştir. Pekiştirmeyi sağlayan veya pekiştirme görevi yapan unsurlar, yapısında yer aldıkları dil birliğini anlam bakımından güçlendirip, dikkatleri bu unsur üzerine çekerler (Üstüner, 2003, s. 6-13).

Karagöz'e göre de derecelendirilmiş sıfatın/zarfın göstereni; derecelendirilen ve derecelendiren unsurlardan oluşur. Metin ve sözlük düzeyinde nesnenin niteliğini tanıtan sıfat ile nesnenin oluş/kılışlarının niteliğini tanıtan zarf türündeki gösterge, derecelendirilen unsurdur. Derecelendirilen unsurlar bağımsız sözlük birimi değerindedir. Derecelendiren

unsurlar ise sıfatın veya zarfın farklı derecelerini işaretleme imkânı sunan bağımlı veya bağımsız biçimbirimleri ile bazı dizimsel kalıplardır (Karagöz, 2018, s. 23).

Karagöz çalışmasında Türkçede pekiştirme konusunun genellikle eş zamanlı olarak ele alındığını vurgular. Karagöz'e göre, gramerlerde ve bazı monografik çalışmalarda bu mesele, Türkiye Türkçesinin yazılı metinleri ve söz varlığı dikkate alınarak, eş zamanlı yaklaşımla tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Oysa yazılı veya sözlü iletişimde pekiştirme ve derecelendirme ihtiyacı Türkçenin yalnız bu döneminde ortaya çıkmış değildir. Türkçenin metinlerle VIII. yüzyıldan beri takip edilebilen tarihi dönemlerinde bu ihtiyacın hangi birim ve yapılarla karşılandığının da tespit edilmesi gerekir. Bu da ancak meselenin art zamanlı yaklaşımla ele alınmasıyla mümkündür. Böylece Türkçede tarih boyunca pekiştirme ve derecelendirme ihtiyacının hangi birim ve yapılarla karşılandığı, bunlarda yapı ve işlevce bir değişikliğin meydana gelip gelmediği sorularının cevabı da gün ışığına çıkmış olacaktır (Karagöz, 2018, s. 15).

Ergin'e göre (2003) bütün bu sona gelen bağlama edatlarının (*dahi, da/de, ise, ki, kim, bile, değil*) iki işlevinden kuvvetlendirme işlevi daha belirlidir. Tamamı ilk bakışta sonuna geldikleri unsurları belirtmek, kuvvetlendirmek, dikkati onların üzerine çekmek için kullanılmış görünürler. Bağlama ifadesi bir kısmında belirli, bir kısmında zayıf, bir kısmında hemen hemen belirsizdir. Bazıları bazan hiç bağlama ifadesi taşımazlar. Onun için bu edatları diğer bağlama edatlarından ayırarak *kuvvetlendirme edatları* adı altında toplamak mümkündür (Ergin, 2003, s. 365).

Hacıeminoğlu'nun edatlar hakkında yaptığı kapsamlı çalışmasında kuvvetlendirme edatlarından da bahsedilir. Hacıeminoğlu'na göre Türkçede bağlam, seslenme, cevap, karşılaştırma vb. çeşitli edatlar cümle içinde aslî vazifelerine ilâve olarak te'kit vazifesi de görürler. Bunlar arasında mutlaka sona gelen *da/de, da/ı/da/ı, bile, ma/me, o/ök, ki/kim, yeme/yime* vb. kelimeler aslî olarak kuvvetlendirme edatlarıdır. Diğerleri ise (*a/e, 'aceb, alağ, ammâ, aslâ, çalık, çak, çın, çu/çü, daha, değil .. bile, evet, elbet/elbette, erinç, erki, gitti, galibâ, hâ/ha ... ha, hattâ, hayır, hele/hele ki, hem, hergiz, hiç, hod, ille/illâ, ise, ked/keđ, key, kiñ, kop/koğan, lâcerem, muhakkak, mutlaka, ne/ni, neçel/niçel/neçeme/niçeme, niçel/neçe, niçel/niçe, neme/nime, öyle, şu, tabii, ta/ı, tamu, terkin, tıpkı, ya, yamu/yemü, yana/yene/yine, zinhar*) cümle içinde değişik durumlarda ve bazen te'kit vazifesi görürler. (Hacıeminoğlu, 2015, s. 218).

Korkmaz'a göre *m, p, r, s* ünsüzleri ile oluşturulan pekiştirme sıfatları, anlamı güçlendirilmiş niteleme sıfatlarından oluşmaktadır. Pekiştirme bildiren belirteçler ise *damla damla, dinlene dinlene, iyiden iyiye, apansız* örneklerinde olduğu gibi işlev bakımından eylemin anlamını pekiştirip güçlendiren belirteçlerdendir. Korkmaz bunun yanı sıra *çok iyi, hiç, dehşet, sımsıkı* gibi kelime ve kelime gruplarını da pekiştirme örneği olarak örnek cümlelerde vermiştir (Korkmaz, 2019: s. 471).

Dil bilgisi alanında çalışma yapan araştırmacılar arasında pekiştirmenin ayrıntısı konusunda tam bir anlaşma sağlanmasa da varlığı hakkında tüm araştırmacılar ittifak etmektedirler.

Yöntem

Bu çalışmada, alanyazın taramasıyla Türkçenin önemli konularından birisini teşkil eden pekiştirmeye dikkat çekilmiştir. Arat'ın *Kutadgu Bilig I (Metin)* adlı çalışmasından hareketle metinlerde pekiştirme olarak kullanılan unsurlar geleneksel yaklaşımla incelenerek sınıflandırılmıştır. Sonuç kısmında ise elde edilen bilgiler ışığında birtakım değerlendirmeler yapılmıştır.

Bulgular

1. Kutadgu Bilig'de Pekiştirme Amacıyla Kullanılan Unsurlar

Bu çalışmada, eserde pekiştirme amacıyla kullanılan sesbirimi, biçimbirimi, sözcük ve sözcük grupları ele alınacaktır.

1.1. Pekiştirme amacıyla kullanılan sesbirimler.

KB'de pekiştirme amacıyla kullanılan üç farklı sesbirimi tespit edilmiştir.

1.1.1. +A / -A

+A, pekiştirme eki göreviyle Türkçenin en eski metinlerinden itibaren karşımıza çıkmaktadır: Tonyukuk kitabesinde geçen "Anda sakındıma" T.22 (= O zaman düşündüm.) ifadesinde, sonda yer alan -a için araştırmacılar "Cümlelerin anlamını kuvvetlendiren bir ek olduğu" görüşünde birleşmektedirler (Üstüner, 1999: s. 191).

Kutadgu Bilig'de seslenme ünlemlerinden, edatlardan ve birtakım fiillerden sonra, anlamı kuvvetlendirmek amacıyla birtakım sesbirimler kullanılır. Bu unsurun bazı örnekleri şunlardır:

*saña tegse beglik uluğluk oka
kiçiglik anuğ tut örün bolğuğa*
"Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devlet içinde saç ve sakalının ağarması için kendini küçük tut ve mütevazi ol." (552)

ok "kuvvetlendirme edatı"+a

*muñar meñzetü aydı şı'r ayğuçı
oğıl mun sen aya bilgüçi*
"Şair buna benzer bir söz söylemiştir: ey anlayan insan sen bunu oku." (1181).

ay"seslenme ünlemi"+a

*ayur tur kadaşın gürin körgile
ziyâret kılıp sen yana yangıla*

"Bir de ilave etti: Kardeşinin mezarını bir gör, onu ziyaret edip öyle geri dön" (6298)

körgil+e, yangıl+a

1.1.2. +I / -I

KB'de üçüncü kişi emir-istek kipinden sonra gelen ve pekiştirme amacıyla kullanılan +I / -I sesbiriminin bazı örnekleri aşağıdaki gibidir.

tirilsüni terken kutı miñ kutun
yalınsunı körmez karağı otun
“Devletli hükümdar bin saadet içinde yaşasın çekemeyenlerin gözleri ateşte yansın” (121).

tirilsün+i

cefa kaldı dünya qaradı bu kut
sini armasunı mumu sözke büt
“Dünya cefa etti, bu saadet ihtiyarladı; bu söze inan seni de aldatmasın” (1173).

armasun+i

oğuluğ kısa tut ata bolğuçu
saña külmესünü kiçin kelgüçi
“Ey baba olan, çocuğunu sıkı terbiye et; arkadan gelenler sana gülmesinler.” (1227).

külmесin+i

bitigim oğusun söziüm tutsunı
ölümke anınsun işin itsüni
“Mektubumu okusun, sözümü tutsun; ölüme hazırlasın ve işini ona göre tanzim etsin.”
(1498).

itsün+i

1.1.3. +(I)n

Kökene ne olursa olsun eklendiği kelime veya ekte belirgin bir işlev farkı ortaya çıkarmayışı, -n'nin pekiştirici bir morfem haline geldiğini göstermektedir (Karahana, 2012, s. 233).

+(I)n sesbiriminin KB'de de kuvvetlendirme amacıyla kullanıldığı görülmektedir. Bunun bazı örnekleri şöyledir:

ķayı kılķa bolsa kim bayattın yülek
bu buldı iķigün ajunda tilek
“Tanrı hangi kula müzaheret ederse; o, her iki dünyada da dileğine ulaşır.” (1268).

iki+gü+n

sewitse kimi dünyâ ahır sürer
awıtsa erej birle terkın irer
“Dünya önce kendisini sevdirebilir, fakat sonra seveni kovar; huzur içinde avutur, fakat çabucak ondan bıkar.” (3548).

terk+in

bir ök erse düşmân miñ ol yaşlıķı
miñin dostuñ erse bir ol azlıķı
“Düşman biricik de olsa, onun zararı bindir; binlerce dostun olsa bile daima birisi eksiktir.” (4190).

min+in

könilik uvut hem bu eđgü kalıń
üçegün birikse bu buldı sewinç
“Doğruluk, hay ve iyi hareket bu üçü kimde birleşirse, o insan mesut olur.” (1664).

üçegü+n

1.1.4. +p

Ünlü ile biten bir niteleme sıfatının ilk hecesinin sonuna -p ünsüzünün getirilmesiyle oluşturulan pekiştirme yapısıdır. Kutadgu Bilig’de tespit edilen bazı örnekleri şöyledir:

*at üstem yarıklar bolur kıp kızıl
kızıl kızgu enler bolur yap yaşıl*
“At, koşum ve zırlar kıpkırmızı oldu; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mosmor kesilir”
(2385).

1.2. Pekiştirme amacıyla kullanılan biçimbirimler.

Giriş bölümünde de belirtildiği gibi Eski Türkçeden itibaren çeşitli eklerle pekiştirme yapılmaktadır. Bunlardan tespit edilenler, “+A, +An, +ak, +ça, +çak, +çıt / +çu, -dı, -dek, +-dır / -dur, -gül, +kıny, +lar, +-lay, +-ma, +man, +-ok / +-ök +rak, +tı, +-u, +yme +z” ekleridir. Değişik çalışmalarda ek, ek-edat, pekiştirme ekleri başlığı altında bu eklerle yer verilmiştir. Daha çok sıfat ve zarf türü sözcüklere gelerek anlamı pekiştirmektedirler. Anlamı güçlendirmek, sözü kuvvetlendirmek istendiğinde bu eklerden yararlanılmaktadır (İpek, 2009, s. 49).

Kutadgu Bilig metninden tespit edilen ve pekiştirme amacıyla kullanılan biçimbirimler şunlardır:

1.2.1. +çin

KB’de tespit edilen aşağıdaki örnekte sıfata getirilerek pekiştirme görevi yapan bir biçimbirimdir.

*negü tér eşit emdi kökçin sakal
uğa bar mumı sen turu kalma kal*
“İmdi ak-sakal ne der, dinle; Bunu anlamaya çalış ve ihtiyarlığında şaşırma.” (4636).

kök+çin

1.2.2. +gü

Kutadgu Bilig’den tespit edilen örneklerde zarflara ve sıfatlara gelerek onları pekiştiren bir biçimbirim olarak karşımıza çıkmaktadır.

*negüke yorır men bu yirde kuruğ
iligke baraym kılayın tapuğ*
“Ben niçin bu kuru yerde duruyorum, gidip hükümdara hizmet edeyim.” (467).

ne+gü+ke

*negü tér eşit emdi köñli oduğ
sözi kör çécek teg tümen tü boduğ*

Şimdi dinle, gönlü uyanık insan ne der; bak, onun sözü, çiçek gibi, binlerce renge bürünmüştür.

ne+gü

1.2.3. +k₁

KB'de *munu* gösterme edatından sonra gelerek pekiştirme işlevi gören *+k₁* biçimbirimi örnekleri şunlardır:

kışi ölse andın kumarı kalır
munukı kumarum saña ay bilir
 “İnsan ölünce ondan bir miras kalır; ey bilgin, benim sana mirasım da işte budur.” (1467).

munukı bu sözke tanuğ keldi söz
okıgıl mum sen aya köñli tüz
 “İşte buna şu söz şahittir, ey kalbi temiz sen bunu oku.” (1713). *munu+k₁*

munu+k₁

1.2.4. +lA

Pekiştirme enklitikleri kelime türü ayırt etmez; her türdeki kelimedenden sonra gelebilir (Ercilasun, 2008, s. 44).

Pekiştirme amacıyla kullanılan bu unsurun KB'de edatlara ve zarflara geldiği görülür. Bazı örnekleri şöyledir:

beg erdi ajunda büğü bilge baş
bu beglik özele uzun boldı yaş
 “Bu dünyada bir bey vardı, hakim ve bilgin bir baş idi; Beylik içinde uzun bir ömür sürdü.” (405).

öze+le

anında basala yarar bu tapuğ
mum bilse bolmas bu beklig kapuğ
 “Hizmet ancak o zaman bir işe yarar insan bunu bilirse bu kapı ona kilitli kalmaz.” (484).

basa+la

bayat edgü isiz yoritsa kıza
yoritur anı yatsa tünle uça
 “Tanrı, iyi ve kötü, kazasını bildirmek isterse, bunu gece yatarken uykuda bildirmek ister.” (5988).

tün+le

1.2.5. +mA / mA

Pekiştirme işlevine sahip *+mA / mA*, Karahanlı metinlerinde sözlük birimi (*adın ma, idi me, ne me, neçe me, üküş me, takı ma yana ma*); Uygur, Harezmi ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde türetim biçimbirimi görünümündedir (Uyg. *ançama*, Harz. *neme, neçeme*, EAT. *nemçeme*) (Karagöz, 2018, s. 89).

Pekiştirme enklitikleri *+çA*, *+tI* eşitlik ekleriyle ve *l*, *n*, *η*, *m* pekiştiricileriyle sıkça bir araya gelebilir (Ercilasun, 2008, s. 49).

Bu biçimbirimi, KB'de aşağıdaki örneklerde *+çA* ekinden sonra gelerek kendisinden önceki unsuru kuvvetlendirme amacıyla kullanılır. *+mA / mA* pekiştirme unsuru kendisinden önce gelen *neçe* sözcüğünü pekiştirmektedir.

*neçe me sınıdım isiz kılğuçı
kite bardı künde üzüldi küçü*

“Kötülük yapamı kaç defa tecrübe ettim, takati her gün biraz daha azaldı sonunda da takatten düştü.” (247).

neçe me

*bu üçte birisin kılğlı kişi
neçe me beşik erse keslür başı*

“Bu üçünden birini yapan insanın, ne kadar büyük olursa olsun başı kesilir.” (4123).

neçe me

*neçeme meni edgü tutsa özüñ
yoñagçı yoñasa tügölgey yüzüñ*

“Sen bana ne kadar iyi gözle baksan bile gammazların fitneleri seni benden soğutabilir.” (5860).

ne+çe+me

1.2.6. -met

Arat yayınında üç kez geçen pekiştirme unsuru *-met*, iki kez ayrı bir kez de bitişik yazılmıştır (Arat, 2007, s. 20, 197, 648). Ercilasun da (2008) bu yapıyı enklitik olarak değerlendirmektedir.

Bu biçimbirim, KB’de isim, zamir ve zarflardan sonra gelerek kuvvetlendirme işlevi görmektedir.

*sini erdüküñ teg ögümez özüm
sini senmet öggil kesildi sözüñ*

“Seni olduğu gibi methedemiyorum, sen beni methet! Sözüm kesildi.” (33).

sen+met

*neteg met yumttı bu erdem saña
ayü birgıl emdi munı sen maña*

“Nasil oldu da bunca fazilet sende toplandı, şimdi sen bana bunu söyle.” (1795).

neteg met

*kimi sewdim erse sewüg cança tuttum
cefâ keldi andın kimi met seweyi*

“Kimi sevdim ise onu sevgili canım gibi tuttum, fakat ondan da cefa geldi; artık kimi seveyim.” (6578).

kimi met

1.2.7. +sIg

+sIK biçimbirimi, eklendiği sözlük biriminin anlamını bazen yakınlık ve benzerlik ilgisiyle azaltır bazen de kuvvetlendirir (Karagöz, 2018, s. 150).

Bu biçimbirim de KB’de bazı örnekleri şunlardır.

*bu tañ tañsuk işler maña körkitip
buşurduñ mini sen işiñ berkitip*

“O acayip işleri bana göstererek beni hiddetlendirdin; fakat kendini iyi müdafaa ettin.” (794).

tañ+suk

*oñayın ilig tuttı tersi maña
kemişmegil emdi ay ersig toña*
“Kolayımı hükümdar aldı, ey yiğit kahraman, güç olamı şimdi bana bırakma.” (1908).

er+sig

*uluğsığ beçük tutsa begler köñül
siziksiz uçuzluğ körür ay oğul*
“Beyler büyüklük taslar ve kibirli olurlarsa; ey oğul, onlar, şüphesiz, itibar görmezler.”
(2118).

uluğ+sığ

*mumı çın biligli ukuşluğ kişi
adınsığ bolurmu ay ilçi başı*
“Bunu gerçek bilen akıllı insan başka türlü davranır mı, ey büyük hükümdar.” (3763).

adın+sığ

1.3. Pekleştirme amacıyla kullanılan sözcükler.

1.3.1. “çok, pek çok” anlamı taşıyan sözcüklerle yapılan pekiştirmeler.

1.3.1.1. artuk

artuk < *art-* şeklinde bir gelişim gösteren bu sözcük KB’de zarf olarak pekiştirme amacıyla kullanılır.

KB’de tespit edilen bazı örneklerde *artuk* kelimesi kendisi gibi zarfların önüne gelerek önüne geldiği zarfın anlamını kuvvetlendirmektedir.

*begi edgü bolsa yorıka köni
tağı artuk edgü yoriğay kılı*

“Beyi iyi ve gidişi doğru ise kulu da daha iyi yürüyecektir.” (2114).

artuk edgü

*aya er atanmış biliglig büğü
köñül sırrı artuk katıg kızlegü*
“Ey metd tanınmış bilgili hakim, gönlü sırrını çok iyi saklamalıdır.” (2689)

artuk katıg

1.3.1.2. idî

Bu sözcük de KB’de sıfat ve zarflardan önce gelerek onların anlamlarını kuvvetlendiren bir işaretleyicidir.

*idî yahşı aymış biliglig sözi
uğa bargül emdi ay köñli yazı*
“Bilgili insan bu sözü çok iyi söylemiş, ey gönlü açık, şimdi bunu anlamaya çalış.”
(5269).

idî yahşı

*bu ay toğsa aşnu idi az toğar
kününe beğiyyür yoğaru ağar*
“Ay doğarken önce çok küçük doğar, sonra gün geçtikçe büyür ve yükselir.” (731).

idi az

1.3.1.3. katıg

katıg < *kat-* şeklinde bir gelişim gösteren kelime Türkçenin yazılı ilk metinleri olan Köktürkçeden itibaren tespit edilir. KB’de zarflardan önce gelerek bunları pekiştiren bir unsurdur.

KB’de tespit edilebilen bir örneği şöyledir:

*sözüg barça tıñla yime bütme terk
köñül sırrı açma katıg kizle berk*
“Her sözü dinle, fakat hemen inanma; gönül sırrını açma, onu sımsıkı sakla.” (1301).

katıg berk

1.3.1.4. keđ

İyi anlamıyla cümlede hem ismi hem de fiili niteleyebilen *keğ*, *edgü*’de olduğu gibi, metin düzeyinde sıfat veya zarflardan sonra getirildiğinde pekiştiren unsur görevini üstlenir (Karagöz, 2018, s. 181).

28

KB’de tespit edilen bazı örnekleri şunlardır:

*ukuš ol saña edgü andıg adaş
bilig ol saña keđ bağırsak kıadaş*
“Akıl senin için iyi ve yeminli bir dosttur; bilgi seni için çok merhametli bir kardeşdir.” (317).

keğ bağırsak

*özinde uluğka tapuğ kılsa öz
tilin beklese keđ katıg tutsa söz*
“Kendisinden büyüğe hizmet etmeli; dilini tutmasını bilmeli ve uluorta söz söylememelidir.” (4041).

keđ katıg

1.3.1.5. ok/ök

Bu pekiştirme unsurunun KB’de tespit edilen örnekleri ekleşmemiş haliyle görülür.

*mini emgetür til içi ök telim
başım kesmesüni keseyin tilim*
“Bana dilim pek çok eziyet çektiriyor, başımı kesmesinler de ben dilimi keseyim.” (166).

*sen ök sen sağançım barır men muñum
kiçiklikte minsiz kalır sen bu küñ*
“Tek düşüncem sensin bu endişe ile gidiyorum; sen bugün küçük yaşta bensiz kalıyorsun.” (1216).

*hakıñı öteyemedim men seniñ
bayat ok ötesün seniñ haklarıñ*
“Ben senin hakkını ödeyemedim, senin hakkını bizzat Tanrı ödesin.” (1560).

1.3.1.6. öküş

KB' de tespit edilen örneği şöyledir:

*Öküş edgü yarlıg tümen eĝgü söz
ilig yarlıkadı yakın boldı öz*

“Hükümdar ona verdiği beratlarda kendisinden büyük bir sıtayışle bahsetti ve o hükümdarın yakınlarından oldu.” (1767).

öküş edgü

1.3.1.7. tükel

KB' de fazla rastlanan, fakat pekiştirme amacıyla az kullanılan bir unsurdur. KB' de iki örneği tespit edilmiştir.

*kim uluĝluk idisi tükel kudretliĝ pâdişâh turur
“Büyüklük sahibi ve tam kudretli padişah olan.” (03).*

tükel kudretliĝ

*tükel miñ yaşasa tilekin tamam
tükel ök bulamaz kerekin tamam*

“İnsan bin yıl yaşasa bile, arzu ve ihtiyaçlarının hepsini tamamlayamaz.” (5431).

tükel miñ

1.3.1.8. erinç

Bu sözcük de KB' de daha çok cümlelerin sonuna getirilerek pekiştirme işlevinde kullanılır. Bazı örnekleri şunlardır:

*bu törtünç yawuz begke arkuĝ kılınç
bişinçi yaraĝsız bu yalĝan erinç
“Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır; yakışmayan bu şeylerin beşincisi, şüphesiz, yalancılıktır.” (2062)
saña kim tegürdi bu kađĝu saĝınç
negü erki halin sözüg ne erinç
“Kim seni bu kaygı ve kedere düştürdü; bu halin nedir, cevabımı öğrenmek isterim.” (6233)*

1.3.1.9. erki

Bu pekiştirme unsurunun da daha çok bir sözcük grubu veya cümleden sonra geldiği görülmektedir.

*bu ay toldı aydı ay ilig kıtı
negüke buşar erki toldı otı
“Ay-Toldı: -Ey devletli hükümdar, acaba neye hiddet buyruldu da böyle ateş kesildin?”
(637)*

1.4. Pekiştirme amacıyla kullanılan sözcük grupları.

Türkçenin söz dizimi bellidir. Ancak pekiştirme amacıyla zaman zaman ögelerin yerleri değiştirilerek sözü daha güçlü anlatma gayretinden kaynaklanan bu anlatım tarzı Türkçeye has bir özelliktir. Daha çok konuşma dilinde, kalıp ifadelerde, deyim ve atasözlerinde ve şiirde söz dizimiyle pekiştirme yapıldığı görülmektedir (İpek, 2009, s. 47).

1.4.1. Tekrar grupları.

Karahan, tekrar grubu bahsinde tekrarların anlamı kuvvetlendirmesi ve nesnelere, hareketlere çokluk, süreklilik ve beraberlik anlamı kazandırmasından bahsetmiştir (Karahan, 2004: 60).

1.4.1.1. Aynı sözcüklerle kurulan tekrar grubu.

KB’de tespit edilen bir örneği şudur:

*yakınlık ulamış için bir bayat
mıyan birsi miñ miñ tümen edgü at*

“Gösterdiğin bu yakınlığın Tanrı ecrini ihsan etsin, İyi insanlara bahsettiği yüz binlerce sevaba sen de nail ol.” (3319)

miñ miñ

1.4.1.2. Eş anlamlı sözcüklerle kurulan tekrar grubu.

Yakın ya da eş anlamlı sözcüklerin bir araya gelmesiyle kurulan pekiştirme amacıyla kullanılan unsurlarıdır. KB’de bu tür unsurlar pek çoktur. Bazı örnekleri aşağıdaki gibidir:

*tağı ma negü erse arzu tilek
bayat oğ bolu birsi arka yölek*

“Daha başka ne gibi dileği varsa, Tanrı daima ona arka ve destek olsun.” (122)

arka yölek

*idi ked katıg bu ğariblig işi
ğaribligta yañlur er başı*

“Bu gurbet hali insana çok ağır gelir; gurbette çok meziyetli insanlar dahi ne yapacağını şaşırırlar.” (478)

idi ked

*ajunçık erdem kerek miñ tümen
bu erdem bile yir ajunçı cihan*

“Dünya hâkimine binlerce fazilet lazımdır, dünya hâkimi bu faziletler ile cihan elde eder.” (3009)

miñ tümen

*öküş öğdi artuk telim miñ sena
kılur men bayatka añar yok fena*

“Tanrı’ya pek çok hamd ve binlerce sena ederim, onun için fanilik yoktur.” (3190)

artuk telim

*öküş miñ selamm sewüg sawçika
ol edgü kulavuz köni yolçıka*

“Sevgili resule, o doğru rehber ve iyi kılavuza binlerce selam.” (3730)

öküş miñ

*neçe miñ tapuğsuz yazukluğ kılı
ahır tın keserde oñardı yolu*

“Kaç bin asi günahkar kullar da, son nefesleri kesilirken doğru yolu buldula.” (3988)

neçe miñ

*tirildi tümen miñ talu köp titir
yazıda kalın yond aqırda qatır*

“Binlerce seçme dişi deve, ovada kalabalık at sürüleri ve ahırda katırlar toplanmıştır.” (5370)

tümen miñ

*tükel miñ yaşasa tilekin tamam
tükel ök bulumaz kerekın tamam*

“İnsan bin yıl yaşasa bile, arzu ve ihtiyaçlarının hepsini tamamlayamaz.” (5431)

tükel miñ, tükel ök

1.4.1.3. Zıt anlamlı sözcüklerle kurulan tekrar grubu.

KB’de tespit edilen bir örneği şöyledir:

*kamuğ edgü isiz çığay baylıkım
bayattın körür men ay ersig aqım*

“Ey cömert yiğidim, bütün iyilik ve kötülüğü, fakirlik ve zenginliği Tanrı’dan bilirim.” (3746)

edgü isiz, çığay bay

1.5. Pekleştirme amacıyla kullanılan edatları.

Pekleştirme edatları cümle içinde kullanıldığında cümleyi kuvvetlendirmekte, cümleye anlam incelikleri katmaktadır. Bu anlatım tarzı daha çok kullanılıştta ortaya çıkar ve belirginlik kazanır. Pekleştirme edatlarının kullanımları, özellikle cümle içerisindeki işlevleri göz önünde bulundurarak değerlendirilmelidir (İpek, 2009, s. 56).

1.5.1.1. mA

Pekleştirme enklitiklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlı değildir; kelime gruplarını ve cümleyi de kapsayabilir (Ercilasun, 2008: s. 47). KB’deki bazı örnekleri şunlardır:

*tağı ma negü erse arzu tilek
bayat oğ bolu birsü arka yölek*

“Daha başka ne gibi dileği var ise, Tanrı daima ona arka ve destek olsun.” (122).

*öküş me işittim bu til sözlemiş
köñül sırrı açıp erin başlamış*

“Sonra çok işittim, dil ihtiyatsız konuşurken, gönül sırrını ifşa etmiş ve başları kesilmiştir (2517).

*aqın ma iki neñ kapuğ körki ol
beđütür beg atın açar kutka yol*

“Şu iki şey de kapının süsüdür; bunlar beyin adını büyütür ve saadete yol açar” (2554).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türk kültür mirasının güzide eserlerinden olan Kutadgu Bilig'in şekil ve öz itibariyle kazandığı değer zaman ve mekân sınırlarını aşarak günümüze kadar gelmiştir. Gerek içerik gerek üslup bakımından üstün özelliklere sahip olan bu eserde eşya, duygu ve düşünceler, oluş, kılış, hareket ve işler pekiştirme amacıyla kullanılan unsurlardan yararlanılarak ayrıntılarıyla, öne çıkan özellikleriyle güzel bir şekilde ifade edilmiştir.

Kutadgu Bilig'de pekiştirme amacıyla kullanılan unsurlar doğrudan ya da dolaylı olarak birçok bilim adamı tarafından incelenmiştir. Daha önce yapılan bu incelemeler, bu çalışmada genişletilmiş ve bunlara Kutadgu Bilig'de geçen sesbirim düzeyindeki unsurlar da dâhil edilmiştir. Böylece Kutadgu Bilig'de sesbirimleriyle (+A/-A, +I/-I, +(I)n, +p), biçimbirimleriyle (-An, +çA, +çin, +gü, +(I)n, +kı, +lA, +mA, -mAt, -mAtı(n), +Ok, +sIg), sözcüklerle (artuk, edgü, idi, katıg, ked, öküş, telim, tükel, me) ve sözcük gruplarıyla (aynı sözcüklerin, eş anlamlı sözcüklerin, zıt anlamlı sözcüklerin tekrarıyla ve edat yapısıyla) kurulan pekiştirme unsurları ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, Türkçede pekiştirme üzerine yapılan çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Kaynakça

- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks)*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig (Çeviri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I (Metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Demirci, K. (2017). *Kelime bilgisi el kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ercilasun, A. B. (2008). La enklitiği ve Türkçede bir pekistirme enklitiği teorisi. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, 35-56.
- Ergin, M. (2003). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Haceminoğlu, N. (2015). *Türk dilinde edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- İpek, B. (2009). *Türkçede pekiştirme edatları* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karagöz, İ. (2018). *Tarihi Türk lehçelerinde sıfat ve zarflarda pekiştirme ve derecelendirme*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2004). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karahan, L. (2012). Türk Moğol araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy armağanı. İçinde L. Karahan B. Gül (Edt.), *Türkçede bazı ek ve edatlarda "-n" morfemi ile ortaya çıkan varyantlaşma* (219-236). İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2019). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sev, İ. G. (2015). Kutadgu Bilig' de munu gösterme edatı. *TÜRKÜL Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5, 24-36.
- Sezer, Ö. (2006). *Türkiye Türkçesi ağızlarında zarflar ve zarf yapımı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Uçar, E. (2015). Kutadgu Bilig'in kronolojik kaynakçası hakkında bir deneme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 62-100.
- Üstüner, A. (2003). *Türkçede pekiştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- Üstüner, A. (1999). Türkçedeki +-A pekiştirme ekinin Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 189-206.

